ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

O'ZBEK TILIDA GENDER OMILI: ERKAKLAR VA AYOLLAR NUTQINING LINGVISTIK VA IJTIMOIY XUSUSIYATLARI

Sodiqova Oyshaxon
Andijon davlat chet tillar instituti,
Sharq tillari nazariyasi va amaliyot kafedrasi,
Xorijiy filologiya va tillarni o'qitish:
arab tili yo'nalishi 102-guruh talabasi
Sadoqatoy Bohodirovna
Ilmiy maslahatchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24143394

Annotatsiya: Ushbu maqolada gender lingvistikasining nazariy asoslari yoritilib, o'zbek tilida erkaklar va ayollar nutqining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. O'zbek tilida grammatik jins kategoriyasi mavjud bo'lmaganligi sababli, gender farqlari asosan leksika, murojaat shakllari, hissiy-baholovchi vositalar va muloyimlik strategiyalarida namoyon bo'lishi ko'rsatilgan. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar rivojlanayotgan hozirgi davrda bu farqlarning o'zgarish tendensiyalari ham ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari sotsiolingvistika, pragmalingvistika va nutq madaniyati sohalarida foydali bo'lishi mumkin.
Kalit so'zlar: gender lingvistikasi, sotsiolingvistika, ayollar nutqi, erkaklar nutqi, murojaat shakllari, evfemizm, muloyimlik, o'zbek tili.

Annotation: This article examines the theoretical foundations of gender linguistics and the specific features of men's and women's speech in the Uzbek language. Since Uzbek has no grammatical gender, gender differences appear mainly in vocabulary, forms of address, emotive-evaluative means, politeness strategies and euphemisms. The article also considers how these differences are changing under the influence of social media. The results may be useful in sociolinguistics, pragmatics and speech culture studies.
Key words: gender linguistics, sociolinguistics, women's speech, men's speech, forms of address, euphemism, politeness, Uzbek language.

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы гендерной лингвистики и особенности мужской и женской речи в узбекском языке. Поскольку в узбекском языке отсутствует грамматическая категория рода, гендерные различия проявляются преимущественно в лексике, формах обращения, эмоционально-оценочных средствах, стратегиях вежливости и эвфемизмах. Рассматриваются также тенденции изменения этих различий под влиянием социальных сетей. Результаты могут быть полезны в социолингвистике, прагматике и культуре речи.
Ключевые слова: гендерная лингвистика, социолингвистика, женская речь, мужская речь, формы обращения, эвфемизм, вежливость, узбекский язык.

Til faqat aloqa vositasi emas, u jamiyatning ijtimoiy tuzilishini, qadriyatlarini va madaniy an'analarini o'zida aks ettiruvchi ko'zgudir. Shu sababli til birliklarini nutq egasining yoshi, kasbi, ma'lumoti va jinsi kabi ijtimoiy omillardan ajratib o'rganish tilning to'liq tasvirini bermaydi. Aynan shu ehtiyoj natijasida XX asrning 70-yillarida sotsiolingvistikaning alohida tarmog'i sifatida gender lingvistikasi shakllandi. Bu

yo'nalish erkaklar va ayollar nutqidagi farqlarni, shuningdek, tilning jins tushunchasini qanday ifodalashini o'rganadi. O'zbek tilshunosligida bu masala hali yetarlicha chuqur o'rganilmagan, shu jihatdan mavzuning dolzarbligi yaqqol ko'rinadi. Maqolaning maqsadi o'zbek tilida erkaklar va ayollar nutqining asosiy xususiyatlarini aniqlash va ularni ijtimoiy omillar bilan bog'lab tushuntirishdan iborat.

Gender lingvistikasining nazariy asoslari xorijiy tilshunoslikda R. Lakoff, D. Tannen, J. Coates, P. Trudgill, P. Eckert va S. McConnell-Ginet kabi olimlarning ishlarida yoritilgan. R. Lakoff 1975-yilda e'lon qilgan asarida ayollar nutqida taxminiy ifodalar, kuchaytiruvchi so'zlar va muloyim shakllar ko'proq uchrashini ta'kidlagan. D. Tannen esa erkaklar suhbatni ko'proq axborot almashish va mavqe uchun vosita sifatida, ayollar esa yaqinlik va hamdardlikni mustahkamlash vositasi sifatida qo'llashini yozgan. P. Trudgill tadqiqotlarida ayollar standart, nufuzli til shakllariga ko'proq moyil ekani aniqlangan. Keyingi tadqiqotlarda esa farqlarni qat'iy biologik emas, balki ijtimoiy rol va muloqot sharoitlari bilan bog'lash yetakchi qarashga aylandi. O'zbek tilshunosligida bu mavzuga oid qarashlar nutq madaniyati, pragmalingvistika va sotsiolingvistika bo'yicha ishlarda, xususan Sh. Safarov, A. Abduazizov kabi olimlarning asarlarida muloyimlik, murojaat va nutq odobi masalalari doirasida uchraydi.

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy va kontent-tahlil usullaridan foydalanildi. Material sifatida kundalik muloqotda keng uchraydigan tipik nutq namunalari, ijtimoiy tarmoqlardagi izoh va yozishma shakllari hamda badiiy adabiyot dialoglari asos qilib olindi. Misollar nutq egasining jinsi va suhbat sharoitiga ko'ra guruhlandi.

O'zbek tilida otlar va fe'llarda grammatik jins kategoriyasi yo'q, shuning uchun gender farqlari grammatik shaklda emas, so'z tanlash va nutqiy strategiyalarda ko'rinadi. Birinchi navbatda murojaat shakllarida farq seziladi. Kuzatishlarga ko'ra, erkaklar nutqida aka, uka, birodar, do'stim kabi shakllar, ayollar nutqida esa opa, singlim, jonim, qadrdonim kabi shakllar ko'proq qo'llanadi. Ayollar nutqida erkalash-kichraytirish ma'nosidagi -jon, -xon, -gina, -cha qo'shimchalari (opajon, onajon, qizginam) tez-tez uchraydi va suhbatdoshga yaqinlikni bildiradi. Erkaklar nutqida esa qisqa, aniq va ko'pincha buyruq-istak shaklidagi gaplar nisbatan ko'proq kuzatiladi.

Ikkinchi farq hissiy-baholovchi leksikada namoyon bo'ladi. Ayollar nutqida juda, naqadar, ajoyib, voy kabi so'zlar va hissiyotni kuchaytiruvchi birliklar ko'p ishlatiladi: Voy, juda chiroyli bo'libdi! Erkaklar nutqida baho ko'pincha ixcham va betaraf ifodalanadi: Yaxshi bo'pti. Shuni ham aytish kerakki, bu farqlar mutlaq emas, balki tendensiya sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchi muhim jihat muloyimlik strategiyalaridir. Ayollar nutqida iltimosni yumshatuvchi shakllar (iltimos, mumkinmi, bo'ladimi, agar noqulay bo'lmasa) keng qo'llanadi, erkaklar nutqida esa to'g'ridan-to'g'ri iltimos yoki taklif shakli ko'proq uchraydi. Bu farq jamiyatda ayol va erkakka nisbatan shakllangan ijtimoiy kutishlar bilan bog'liq.

Yuqoridagi kuzatishlarni 1-jadvaldagi tipik nutq namunalari misolida ko'rish mumkin.

1-jadval. Erkaklar va ayollar nutqidagi tipik namunalar

Nutqiy hodisa	Ayollar nutqida	Erkaklar nutqida
Murojaat	Opajon, bir yordam bering-a.	Aka, bir qarab yuboring.
Baholash	Voy, naqadar chiroyli bo'libdi, qo'lingiz dard ko'rmasin!	Yaxshi bo'pti.
Iltimos	Kechirasiz, agar noqulay bo'lmasa, eshikni yopib yuborsangiz bo'ladimi?	Eshikni yopib qo'ying.

Nutqiy hodisa	Ayollar nutqida	Erkaklar nutqida
Ijtimoiy tarmoq izohi	Juda zo'r post bo'libdi, rahmat	Zo'r, rahmat

Jadvaldan ko'rinadiki, ayollar nutqida murojaat va baholash ko'proq hissiy va yumshoq shaklda, erkaklar nutqida esa ixchamroq va to'g'ridan-to'g'ri shaklda beriladi. Ijtimoiy tarmoq izohlarida ham shu tendensiya saqlanib, farq asosan ifoda shakli va hissiy bo'yoqdorlikda namoyon bo'ladi.

To'rtinchidan, evfemizm va tabu o'zbek tili gender tadqiqotida alohida o'rin tutadi. An'anaviy muhitda ayollar nutqida nozik mavzular, masalan homiladorlik yoki kasallik, o'ziga xos o'rama ifodalar bilan beriladi (oyoqi og'ir, yengil tortdi). Shuningdek, kelinning oila kattalari ismini to'g'ridan-to'g'ri aytmasligi, ularni qarindoshlik atamalari yoki laqab orqali atashi madaniy tabu bilan bog'liq hodisadir. Erkaklar nutqida esa norasmiy muhitda jargon va argo birliklari ko'proq uchraydi.

Beshinchidan, raqamli muloqot bu farqlarni qisman o'zgartirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda ikkala jins vakillari ham emoji, qisqartma va aralash tilli (o'zbek-rus-ingliz) ifodalardan foydalanadi, natijada an'anaviy farqlar yumshayapti. Bu hodisa gender nutqiy xususiyatlarining o'zgarmas emas, ijtimoiy muhit ta'sirida o'zgaruvchan ekanini tasdiqlaydi.

Gender farqlariga yosh, ma'lumot, yashash joyi va oilaviy mavqe kabi omillar ham ta'sir qiladi. Masalan, katta yoshdagi ayollar nutqida an'anaviy odob shakllari (xola, amma, opa) ko'proq saqlanadi, yoshlar nutqida esa norasmiy va o'zlashma birliklar jins chegarasidan qat'i nazar qo'llanadi. Demak, jins omilini boshqa ijtimoiy omillardan ajratib emas, ularning o'zaro ta'sirida o'rganish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida gender omili grammatik shaklda emas, murojaat, hissiy-baholovchi leksika, muloyimlik strategiyalari va evfemizmlarda namoyon bo'ladi. Erkaklar va ayollar nutqidagi farqlar tug'ma emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy rollar, madaniy an'analar va muloqot sharoitidan kelib chiqadi. Ijtimoiy tarmoqlar va globallashuv ta'sirida bu farqlar yumshab bormoqda. Mavzuning o'zbek tilshunosligida yetarlicha o'rganilmaganligi kengroq so'rovnomalar va korpus asosidagi tadqiqotlar o'tkazish zarurligini ko'rsatadi. Olingan natijalar sotsiolingvistika, nutq madaniyati va tilni o'qitish sohalarida qo'llanilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmonov, A. Tanlangan asarlar (3 jildlik). Toshkent: Akademnashr, 2012.
2. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax: Sangzor, 2006.
3. Hojiyev, A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: Fan, 2002.
4. Xudoyberganova, D. Matnning antropotsentrik tadqiqi. Toshkent: Fan.
5. Coates, J. (2015). Women, Men and Language. London: Routledge.
6. Trudgill, P. (2000). Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. London: Penguin.
7. Holmes, J. (2013). An Introduction to Sociolinguistics. London: Routledge.
8. Eckert, P., & McConnell-Ginet, S. (2013). Language and Gender. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Safarov, Sh. (2008). Pragmalingvistika. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
10. Abduazizov, A. (2010). Tilshunoslik nazariyasiga kirish. Toshkent: Fan va texnologiya.